

У «Післямові» підбиваються підсумки дослідження. Автор цілком слушно відзначає, що застосування в історичній науці системної теорії німецького соціолога Нікласа Лумана, за якою суспільство як таке складається не з людей, а з комунікацій, дозволяє подолати проблему суб'єкт-об'єктної дихотомії. На місце об'єкта приходять розрізнення. Відповідним чином змінюється й спосіб дослідження цієї внутрішньої зв'язності (когерентності) історичного процесу. Замість висування філософських теорій, які б умосяжно зв'язували факти історії в якусь логічно вибудовану цілісність, стає можливим спостереження дослідником за спостереженнями досліджуваної системи комунікацій, або спостереження другого порядку (с. 263).

Автор вказує й на нові можливості дослідження світової історії, що тепер з'являються. Стає здійсненим її опис як загалом когерентного процесу. Цілісним процесом постає історія кожної цивілізації. Можна проводити порівняльний аналіз цивілізацій та їхніх часткових систем на основі зіставлення стилів комунікацій, зокрема, стилів впливу релігійних комунікацій на всю суспільну систему комунікацій. Розроблена методологія дозволяє виявляти форми взаємодії різних цивілізацій. Тут, як і на локальному рівні, простежується не тільки внутрішній смисловий зв'язок комунікацій у самій цивілізації, а й системне реагування на процеси в інших цивілізаціях шляхом змін у перебігу власних комунікативних процесів. Нарешті, стає придатним для дослідження засобами історичної науки й сучасний процес глобалізації, що мислиться як поширення на весь світ ряду систем комунікацій західного походження, передусім економічної.

Підсумовуючи сказане, хочу відзначити, що в монографії дійсно подана нова й перспективна методологія цивілізаційного аналізу історії. Причому вона може застосовуватись як на макрорівні, так і на рівні смислового аналізу конкретних історичних подій. Можу висловити й деякі зауваження. Деяко складний, недостатньо адаптований для невідомого читача стиль викладу теорії Н.Лумана, особливо в термінології. Для повноти картини варто було б навести структурні схеми системного аналізу й інших важливих цивілізацій сучасності, наприклад, Ісламської, що зараз опинилась у центрі уваги всього світу.

У цілому ж маю зазначити, що монографія В.Г.Космини є далеко не рядовим явищем у сучасній історіографії і займе в ній гідне місце.

Ф. Г. Турченко

**[РЕЦ.]: ПРИГАРИН А.А. РУССКИЕ СТАРООБРЯДЦЫ НА ДУНАЕ:
ФОРМИРОВАНИЕ ЭТНОКОНФЕССИОНАЛЬНОЙ ОБЩНОСТИ В КОНЦЕ XVIII –
ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВВ. – ОДЕССА; ИЗМАИЛ; МОСКВА:
«СМИЛ» – «АРХЕОДОКСИЯ», 2010. – 528 С.**

Нова робота кандидата наук О.А. Пригаріна, відомого спеціаліста з Одеси, безумовно є внеском у вивчення історії і культури старообрядництва Придунайського регіону. Фундаментальна праця обсягом 528 ст. (33 др.арк.) розкриває різноманітні питання минулого тієї частини «світу старообрядців», без якої неможливо скласти уявлення про цей «світ» в цілому. Автор книги, досвідчений кабінетний і «польовий» вчений, впевнено репрезентує комплексний підхід у вивченні ряду питань історії старообрядців Добруджі і Буджака – липован і некрасовців. Монографія – результат багаторічного збирання й опрацювання як архівного, так і експедиційного матеріалу, майстерно вписаного у канву наукового тексту. Останнє є принципово важливим, оскільки деякі вчені-фольклористи зневажають можливість залучати різні види джерел, і як наслідок, некритично підходять до аналізу «фольклорної традиції». Фундаментальність джерельної бази і міждисциплінарність даного дослідження є очевидним фактом.

У процесі «відкриття закритості» О.А. Пригарін вирішує, або намагається вирішити питання, безпосередньо пов'язані з його робочою проблемою – аналізом «процесів переселення і формування етноконфесійної спільноти руських старообрядців на Дунаї» у визначений період «як поєднання складної сукупності якостей та ознак». До спектру дослідницької уваги автора увійшли: причини та шляхи приходу старообрядців на Дунай, пульсуюче життя російсько-османського пограниччя, демографічні наслідки російсько-турецьких війн і проблеми чисельності старообрядців, форми ідентичності старообрядців, створена ними релігійна інфраструктура, історична пам'ять липован та некрасовців, їх культурно-побутова адаптація до умов життя в регіоні та багато інших аспектів. У підсумку автор приходять до обґрунтованого висновку, що «на середину XIX ст. старообрядці на Дунаї вельми освоїлися, створили ефективні інститути для своєї життєдіяльності» (с.451). Разом з тим, окреслюючи перспективи подальшого пошуку, автор коректно зазначає, що ще багато дослідників стане розкривати цінність «етнографічного експерименту», учасниками якого стали не тільки старообрядці (с.36).

Відрадно, що при цьому вчений постійно звертається до досвіду проживання старообрядців на території Кримського ханства, Османської імперії, використання султанами козачого фактору у внутрішній та зовнішній політиці. Без сумніву, що стосовно проблем історії слов'ян на території *Rax Ottomanica* можуть бути віднесені слова В.Д. Смірнова, який цитував відомого арабіста і тюрколога О.І. Сенковського: «щоб зрозуміти Турцію... треба звільнитися від величезного тягаря своїх забобонів» [1, с. 1].

Сфера цих упереджень та історіографічних штампів щодо Криму і держави Османів в історіографічній традиції є вельми значною. В тому числі вона стосується історії християнства та історії козацтва у просторі «мусульманського світу». В останні роки ситуація дещо змінилася, в першу чергу завдяки зусиллям українських та російських вчених. У цьому відношенні книга О.А. Прігаріна – гідний внесок у розвінчання «безумовних стереотипів» (с.37).

Як кожна об'ємна праця, монографія О.А. Прігаріна не позбавлена окремих дискусійних положень, або підстав для критики, які, в принципі, можна знайти у кожному масштабному дослідженні. Часто не вказується авторство сучасних картографічних матеріалів, що наводяться у книзі. У ході аналізу принципових питань теми, пов'язаних з «липовансько-некрасовськими сюжетами», або з іншими, ніж Дунай, центрами старообрядництва, іноді не вказуються новітні праці деяких російських авторів, з якими полемізує вчений.

Розраховуючи чисельність старообрядців, О.А. Прігарін починає з подій кінця XVIII ст., хоча його періодизація охоплює все вказане століття. Між іншим, відповідні цифри є у інших авторів, зокрема у автора рецензії. Вразливою видається позиція автора монографії щодо іменування некрасовцями всього козацького населення Турецької імперії, що носило це найменування. Сумнівною видається повна взаємозамінність термінів «некрасовці» і «липовани». Чи завжди тотожність термінів, навіть якщо це так і є, означає тотожність об'єктів, що позначаються? І якщо на Кубані некрасовців ніхто не йменував липованами, то чому в «дунайському експерименті» треба змішувати різних за походженням старообрядців? При іменуванні в джерелах козаків-некрасовців пилипонами, або козаками пилипонськими [2, арк.5зв.], очевидно, що мова йде саме про козаків. Розширене тлумачення терміна «некрасовці» («примноження сутності без потреби»), включення до його змісту навіть селянського елементу – далеко не безперечний шлях вирішення наукових проблем, дискусія навколо яких ще триває. Справа не в пошуку «істинних»/«неістинних» некрасовців, а в стратифікації старообрядницького населення Придунайського регіону, з врахуванням «мерехтливої» некрасовської ідентичності у цього населення, «історичної мімікрії» липован, проживання частини некрасовців у Придунав'ї в XIX ст.

Монографія О.А. Прігаріна вишукано і зі смаком оформлена. Її великий за нинішнім часом тираж – запорука розширення читацького ряду, серед якого знайдуться і апологети, і критики. В будь-якому разі, праця вже уготована роль «читної книги». З працею будуть спорити, звіряти нове знання про старообрядців. Подібно хвилюванню нащадків героїв книги про «моменти освоєння Придунайських земель», робота О.А. Прігаріна буде хвилювати все нових і нових дослідників старообрядництва і козацтва. І в цьому – ще одна заслуга вченого.

Переклала з російської Н. І. Швайба

Джерела та література

1. Смирнов В.Д. Кучибей Гемюрджинский и другие османские писатели XVII века о причинах упадка Турции / В.Д. Смирнов. – СПб., 1873.
2. Російський державний архів давніх актів. – Ф.7. – Оп.2. – Спр.2801.

Д. В. Сєнь

[РЕЦ.]: КОНСТАНТИНОВА В.М. УРБАНІЗАЦІЯ: ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР (1861–1904 РОКИ). – ЗАПОРІЖЖЯ, 2010. – 596 С.

Живучи в сучасному урбанізованому світі іноді навіть важко уявити, що ще не так давно, у другій половині XIX – на початку XX ст. абсолютна більшість населення була сконцентрована в сільській місцевості, а кількість міст південноукраїнського регіону, який охоплює біля третини сучасної України, не дотягувала і до півсотні. Втім, для розуміння сучасної урбанізації вельми важливо звернутись саме до постемансіпаційного періоду, коли модернізаційні процеси суттєво змінювали традиційне суспільство. У тому числі — і в плані поширення в ньому міського образу життя.

В цьому контексті надзвичайно актуальним вважаємо появу монографії Вікторії Константинової «Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861-1904 роки)», яка стала логічним продовженням попередніх джерелознавчих студій авторки, присвячених джерелам з соціально-економічного устрою міст Південної України останньої чверті XVIII – середини XIX ст.

Базуючись значною мірою на неопублікованих джерелах, виявлених у результаті евристики у 26 архівних, музейних і бібліотечних установах України та Російської Федерації, авторка подає різнопланову і в той же час цілісну картину урбанізаційних процесів на півдні України другої половини XIX – початку XX ст.

Відправною точкою дослідження є теза про те, що урбанізаційні процеси територіально не обмежуються виключно містами чи всією мережею міських поселень, а певною мірою стосуються і сільської місцевості, адже феномен урбанізації своєю складовою має поширення міського образу життя. З іншого боку, фактично все, що відбувалось із та в «міському просторі» Півдня, цілком правомірно розглядати як складові «міської історії» регіону.

У монографії реконструйовано мережу міських поселень Південної України та простежено її трансформації; за законодавчими джерелами простежено тенденції в зміні уваги офіційного Петербурга до кожного міста Південної України; досліджено еволюцію мережі управлінських структур, розміщених у